

Alicja Kędziora

Zarządzanie pamięcią o artyście na przykładzie szlaku kulturowego

Problemy Zarządzania 11/4, 101-112

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zarządzanie pamięcią o artyście na przykładzie szlaku kulturowego

Nadesłany: 21.06.13 | Zaakceptowany do druku: 19.10.13

Alicja Kędziora*

Pamięć wymaga nośników (miejsc) pamięci, elementów służących przypominaniu, ulokowanych poza ludzkim umysłem, w przestrzeni, w której dana zbiorowość funkcjonuje. Takie formy upamiętniania mogą zostać zgrupowane w system – szlak kulturowy, który racjonalnie skonstruowany stanowiłby modelowy przykład kompleksowego i efektywnego zarządzania pamięcią o artyście. Szlaki dedykowane postaciom ze świata kultury nadal należą do rzadkości, choć ze względu na zasięg oddziaływania i różnorodność obiektów wchodzących w ich skład stanowią najlepszy kanał kreowania wizerunku i promocji artysty, obejmujący zarówno miejsca autentyczne, które są upamiętniane, jak i przestrzeń, której dopiero zostaną instytucjonalnie nadane formy pamiętania.

Słowa kluczowe: pamięć, artysta, zarządzanie, miejsce pamięci, biograficzny szlak kulturowy.

Memory management on an artist. The case of a cultural route

Submitted: 21.06.13 | Accepted: 19.10.13

Memory requires carriers (places) of memory, elements aimed at reminding, located outside the human mind, in space, where a given community operates. Such forms of commemoration can be grouped into a system – a cultural route, which, rationally constructed, would be a model of a comprehensive and efficient management of the memory of an artist. Routes dedicated to the figures from the world of culture are still rare, although, due to the extent of the impact and variety of the objects belonging to them, they are the best way to create the images of an artist and to promote them, including both authentic places that are commemorated and space which will be institutionally given forms of remembering.

Keywords: memory, artist, management, memory place, biographical cultural route.

* **Alicja Kędziora** – dr, Instytut Kultury, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Jagielloński.

1. Wprowadzenie

Kondycja współczesnego człowieka, który poszukując własnej osobowości i, próbując odnaleźć się wśród wielu propozycji tożsamościowych, sięga do przeszłości po wzorce osobowe (Banaszkiewicz, 2011, s. 38), stanowi punkt odniesienia dla badań o miejscach pamięci, biografistyce edukacyjnej, zarządzaniu pamięcią o wybitnych postaciach. „Tożsamość, tak jak i pamięć, staje się swoistym obowiązkiem – człowiek określa tożsamość dzięki auto-refleksyjnej interpretacji przeszłości. Ona zaś jest tajemnicza i poznać ją można wyłącznie po niewyraźnych śladach.” (Banaszkiewicz, 2011, s. 38). Niewyraźne ślady – to miejsca pamięci, zwane inaczej figurami bądź ikonami pamięci, mnemotopami, formami upamiętniania. Pamięć wymaga takich miejsc-nośników, czyli elementów służących przypominaniu, ulokowanych poza ludzkim umysłem, w przestrzeni, w której dana zbiorowość funkcjonuje. Szeroka definicja miejsc pamięci włącza w ich obręb wszelkie obiekty, będące depozytariuszami przeszłości. „Szłoby tu o miejsca, w dokładnym znaczeniu tego słowa, gdzie pewne wspólnoty – jakie by one nie były – naród, rodzina, grupa etniczna, partia przechowują swoje pamiątki (souvenirs) lub uznają je za niezbywalną część swojej osobowości: miejsca topograficzne, jak na przykład archiwa, biblioteki czy muzea; miejsca monumenty – pomniki, cmentarze, architektura; miejsca symboliczne, takie jak rocznice, pielgrzymki, upamiętnienia; miejsca funkcjonalne – stowarzyszenia, autobiografie podręczniki” (Nora, 2008; za: Szpociński, 2008, s. 21). Takie formy upamiętniania mogą zostać zgrupowane w system – szlak kulturowy, który racjonalnie skonstruowany stanowiłby modelowy przykład kompleksowego i efektywnego zarządzania pamięcią o artyście. Upamiętnianie elementów przestrzeni zarówno fizycznej, jak i mentalnej (odpowiadającej materialnym i niematerialnym miejscom pamięci) jest zabiegiem celowym, który przeprowadzony konsekwentnie stworzyłby krajobraz kulturalny dedykowanej jednej postaci.

Potrzeba nadania poszczególnym elementom przestrzeni wagi pamiętania jest rezultatem konkretnych przemian społeczno-kulturowych: przyspieszania tempa życia, zacierania się lub wręcz przeciwnie – klarowania granic pomiędzy przestrzenią lokalną a globalną, prywatną i publiczną, eliminowania przeszłości na rzecz przyszłości, które w sposób bezpośredni powodują zapomnienie (Saryusz-Wolska, 2006, s. 221). Wspólnocie kulturowej przysługuje pamięć zbiorowa, społeczna, która nie jest intencjonalna, lecz podlega procesom zarządzania – człowiek nie ma wpływu na to, co pamięta (choć ma na to, co zapamięta); poruszając się w konkretnej przestrzeni jest poddany wpływom bodźców mających na celu przypominanie o faktach, wydarzeniach, postaciach. Przyczyn przypominania należy doszukiwać się właśnie w tych bodźcach (miejscach pamięci), których oddziaływanie może być przypadkowe, lecz dopiero przez ich właściwie eksponowanie można świadomie nimi operować i wписywać w proces zarządzania pamięcią o artyście.

Pamięć zbiorowa jest selektywna, gdyż nie obejmuje przeszłości całościowo, a jedynie fragmentarycznie, i elitarna, gdyż często wymaga posiadania umiejętności i kompetencji społecznych oraz wiedzy (Assmann, 2009, s. 82). Członkowie danej społeczności pamiętają fakty i postacie z przeszłości istotne dla nich z różnych powodów, nie zawsze precyzyjne wytlumaczalnych i obiektywnych; nie każdy jest też predysponowany do ich kompleksowego zrozumienia, co otwiera szerokie pole dla procesu zarządzania pamięcią.

2. Zarządzanie pamięcią o artyście

Zarządzanie pamięcią o artyście, będące procesem obejmującym długofalowe działania mające na celu zapoznanie członków danej społeczności z życiem i twórczością wybitnej postaci oraz utrwaleniem wiedzy o niej w powszechnej świadomości za pomocą całościowego i efektywnego administrowania formami upamiętniania z nią związanymi, bezpośrednio wskazuje cechy charakteryzujące proces zarządzania miejscami pamięci. Można go zdefiniować jako zespół celowo dobranych działań, służących uświadomieniu powiązania postaci z materialnym lub niematerialnym miejscem pamięci, utrwalaniu i upowszechnieniu wiedzy o jej życiu i dokonaniach w świadomości członków określonej społeczności (Kędziora, 2012, s. 109).

W zarządzaniu pamięcią o artyście miejsca pamięci byłyby fizycznymi bądź duchowymi elementami dziedzictwa kulturowego, umożliwiającymi uświadomienie więzi kulturowych i kultywowanie ich w danej grupie społecznej, jak również wydarzeniami bądź przedsięwzięciami, których cel stanowiłoby budowanie wzajemnych relacji pomiędzy członkami omawianej zbiorowości, oraz organizacjami i instytucjami mającymi udział w ich tworzeniu i funkcjonowaniu. Z powyższych informacji wynika, że miejsca pamięci mogą, lecz nie muszą przybierać form instytucjonalnych, łączy je natomiast wspólna funkcja – pamiętanie o przeszłości, łączenie społeczności z przeszłością poprzez miejsca wyobrażające bądź symbolizujące istotne wydarzenia historyczne, kulturowe, społeczne oraz kreowanie i utrwalanie tożsamości (Kędziora, 2012, s. 107).

Podstawą procesu pamiętania są ikony pamięci, a figury stanowiące naturalny ciąg obiektów, układających się w trasę wiodącą poprzez najistotniejsze z punktu widzenia zarządzającego pamięcią miejsca związane z postacią artysty tworzą szlak kulturowy jemu poświęcony. Hagen Schulze i Etienne François zwracają uwagę na wtapianie się miejsca pamięci w krajobraz, nie tylko kulturowy, ale także polityczny, społeczny, ekonomiczny – realny oraz niematerialny, wyobrażeniowy – pejzaż symboliczny (Schulze i François, b.d.; za: Pazderski, b.d., s. 15). Figury pamięci cechuje jednak szczególna – symboliczna – więź, łącząca je z członkami danej społeczności. Aleida Assmann zwraca uwagę na związki pokoleniowe, fizyczne pozostałości archeologiczne i antykwaryczne, mentalne ślady przestrzeni materialnej, więzi traumatyczne (Assmann, 2003; za: Saryusz-Wolska, 2006, s. 216). Andrzej

Szpociński, nie precyzując charakteru więzi, podkreśla, że ich istotą jest powiązanie konkretnych treści i wartości, czytelnych, o precyzyjnym przesłaniu symbolicznym, wyrażanych przez miejsce pamięci (Szpociński, 2003, s. 13–14), z odbiorcą, uczestnikiem szlaku kulturowego, pozwalającym na jednoznaczne powiązanie wartości z obiektem.

3. Krajobraz kulturowy

Zgrupowanie miejsc pamięci tworzy krajobraz kulturowy, który – odpowiednio zorganizowany i zarządzany – może przekształcić się w szlak dedykowany postaci, pamięcią, o której zamierzamy zarządzać. Nie każdy pejzaż kulturowy przeobraża się w trasę, lecz dopiero ona pozwala na kompleksowe poznanie postaci, zaprezentowanie jej całościowego wizerunku, wpisanie w czasoprzestrzeń historyczną i kulturową, co jest możliwe dzięki celowemu zaplanowaniu poznawania obiektów na szlaku, chronologicznym przedstawianiu obiektów, właściwemu wykorzystaniu pozostających do dyspozycji czasu i przestrzeni.

Odczuwanie przez członków danej społeczności więzi z konkretnym miejscem przebiega na różnych płaszczyznach percepcji, może być czysto intelektualne, wymagające posiadania odpowiedniej wiedzy i stosowania umiejętności społecznych, ale także zmysłowe. Związki z miejscami mogą być intuicyjne, bezkompromisowe, odczuwalne przez odbiorców dzięki samemu faktowi bycia figurami pamięci, nierzadko jednak do ich rozpoznania i zrozumienia potrzebny jest konkretny, ściśle określony zasób wiedzy. Omawiane więzi stanowią jeden z komponentów pamięci zbiorowej, budują tożsamość społeczną i kulturową, regulują porządek także innego rzędu – polityczny i ekonomiczny, zatem wykorzystanie ich w ramach miejsc pamięci, elementów konstytuujących szlak kulturowy, powinno zakładać takie ich zaprezentowanie, aby były czytelne i naturalne. Wydaje się to być możliwe jedynie z uwzględnieniem współczesnego punktu widzenia na postać lub zjawisko będące tematem szlaku. Zwłaszcza, że miejsca pamięci świadczą o faktach minionych, które często, wyrwane z kontekstu, potrzebują komentarza.

Nie wszystkie jednak formy upamiętniania mogą stać się obiektami szlaku kulturowego, gdyż nie mogą być interpretowane dowolnie, jedynie ich konkretny sens nadaje im status figury w określonym kręgu kulturowym. Funkcjonowanie w tak uporządkowanej przestrzeni kulturowej, jakim jest szlak, pozwala na uzupełnianie się sensów niesionych przez poszczególne obiekty, wzajemne wyjaśnianie i dopełnianie prezentowanego obrazu.

4. Szlak kulturowy w procesie zarządzania pamięcią

W procesie zarządzania pamięcią o artyście szlak odgrywa niebagatelną rolę, gdyż to właśnie celowo uporządkowany szereg miejsc pamięci zapada w pamięć bardziej niż pojedyncza figura. Nadto tworzy i pozwala na zapo-

znanie się z kompletnym wizerunkiem zagadnienia, a nie jedynie z jego wycinkiem. Szlaki kulturowe wydają się także w mniejszym stopniu poddane negatywnym efektom ubocznym procesu upamiętniania, takim jak na przykład skostnienie i odrealnienie przeszłości, co wynika zarówno z dynamicznego procesu uczestniczenia w nich, jak i możliwości włączania w jego obręb różnorodnych miejsc upamiętniania, gwarantujących wszechstronne poznanie tematu, aktywizujące wiele metod poznawczych, oraz dostosowanie ich do różnego typu odbiorcy.

Szlak kulturowy, który wpisywałby się w proces zarządzania pamięcią o artyście, powinien zostać poddany zabiegom umożliwiającym nie tylko ich fizyczną modernizację, ale także nieustające redefiniowanie, gdyż miejsca pamięci, tak jak sama pamięć, nie są dane raz na zawsze, ale ciągle podlegają procesom interpretacji i aktualizacji. Celem takiego szlaku staje się, podobnie jak miejsc pamięci w ogóle, przypominanie faktów i postaci z przeszłości, gdyż pamięć kulturowa jest bierna, niezbędne są uaktywniające ją bodźce – celowo nagromadzone w konkretnej przestrzeni miejsca pamięci (Sztumski, 2000).

Szlaki kulturowe jako element zarządzania pamięcią o artyście spełniają cele i założenia stawiane turystyce kulturowej, takie jak budowanie i kultywowanie tożsamości kulturowej opartej na wiedzy, kultywowanie tradycji, ochrona materialnego i niematerialnego dziedzictwa, stwarzając zarazem ekonomiczne warunki ich istnienia, promocję kultury danej społeczności poprzez promocję miejsc pamięci (Orzechowska-Kowalska, 2009, s. 4).

5. Turystyka biograficzna

Teoretycy zajmujący się turystyką kulturalną (Wyszkowska, 2008; Buczkowska, 2009; Mikos v. Rohrscheidt, 2008) ukuli na omawiany typ szlaku określenie – kulturowy szlak biograficzny. To typ trasy powstały w wyniku klasyfikacji tematycznej, zaliczany do jednego ze szlaków historycznych, obok m.in. militarnych, pielgrzymich, archeologicznych (Mikos v. Rohrscheidt, 2008, s. 20). Z punktu widzenia lokowania miejsc pamięci na szlaku kulturowym figury te mogą obejmować zarówno miejsca autentyczne, posiadające formy upamiętniania, którym już zostały nadane lub nadane zostaną w procesie tworzenia szlaku funkcje instytucjonalne, oraz elementy, które pierwotnie nie posiadają wspomnianej funkcji, lecz obejmą je wraz z zainicjowaniem działalności szlaku (Assmann, 2003; za: Saryusz-Wolska, 2006, s. 216).

Turystyka biograficzna zatem to: „odwiedzanie miejsc związanych z życiem i działalnością ludzi – jednostek wybitnych, znaczących czy bliskich szerszemu gronu odbiorców, a także znanych tylko wybranym kręgom kulturowym (...). Zainteresowaniem turystów cieszą się zarówno miejsca odnoszące się do postaci żyjących, jak i nieżyjących. Przedmiotem uwagi stają się domy rodzinne, miejsca zatrzymań, letnie czy zimowe rezydencje, pracownie,

miejsca pracy, ulubione lokale, miejsca narodzin, ślubów, śmierci oraz trasy odbytych podróży” (Buczowska, 2009, s. 5). Odbiorca tego typu turystyki, co wynika z powyższych rozważań, stawia większe wymagania odwiedzanym miejscom niż przeciętny uczestnik szlaków turystycznych, gdyż w większości nie jest nastawiony na pozyskiwanie wiedzy, a na jej pogłębianie, oczekuje od miejsc pamięci przede wszystkim satysfakcji intelektualnej, potem dopiero emocjonalnej i estetycznej (Zmyślony, 2001, s. 23; Buczowska, 2009, s. 5).

6. Biograficzny szlak kulturowy

Biograficzny szlak kulturowy jest trasą tematyczną, zespoloną wybitną postacią, której życie, działalność, dokonania miały znaczący wpływ na funkcjonowanie danej społeczności. Włączając w jego obręb materialne miejsca pamięci, takie jak dom urodzenia, szkoły, budynki, w których mieszkał i pracował, miejsca wystąpień publicznych, ulubionych kawiarni, miejsce spoczynku, szlak obejmuje również niematerialne figury – wspomnienia, anegdoty, opowieści. W obręb szlaku biograficznego mogą wchodzić nie tylko miejsca bezpośrednio związane z artystą, ale także szkoły, ulice, ośrodki kulturalne jego imienia, pomniki, tablice pamiątkowe, muzea biograficzne, izby pamięci, jak również przedmioty (pamiątki ze szlaku) upamiętniające jego postać – publikacje, plakaty, pocztówki – oraz wydarzenia – obchody rocznicowe, składanie kwiatów przy pomnikach, wystawy, koncerty (Wyszowska, 2008, s. 24–25). Omawiana trasa obejmuje zatem obiekty materialne, niematerialne, wydarzenia kulturalne (festiwale, koncerty), przemysły kreatywne, organizacje i instytucje powiązane z artystą. Ich charakter koreluje z celami turystyki kulturowej – poznaniem duchowego i materialnego dziedzictwa kulturowego określonej społeczności (Mikos v. Rohrscheidt, 2008, s. 52).

Biograficzny szlak kulturowy bezsprzecznie stanowi jeden z elementów turystyki kulturowej rozumianej jako „te wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału” (Mikos von Rohrscheidt, 2008, s. 18). Każdy biograficzny szlak kulturowy, a zarazem obiekty go tworzące, wchodzi w zakres turystyki kulturowej, umożliwiając bowiem zapoznanie z obiektami, wydarzeniami, wartościami danej kultury, powiększenie wiedzy na temat zagadnienia lub postaci, którym dedykowana jest trasa. Chęć poznania życia i twórczości artysty może być głównym powodem podróży kulturowej, ale może być również efektem pobocznym, choć rozstrzygającym podjęcie decyzji o jej dokonaniu. Turystyka kulturowa, będąca częścią procesu zarządzania pamięcią, zakłada świadomy i celowy udział w niej odbiorców, której zamierzeniem jest poznanie życia i twórczości artysty, ale także nabycie umiejętności

i kompetencji społecznych, takich jak na przykład zdolność do krytycznej analizy i interpretacji oraz kreowanie tożsamości, budowanie i kultywowanie więzi społecznych i kulturowych.

Szlaki dedykowane postaciom ze świata kultury nadal należą do rzadkości, choć ze względu na zasięg oddziaływania i różnorodność obiektów wchodzących w ich skład stanowią najlepszy kanał kreowania wizerunku i promocji artysty. Trasa biograficzna jest jedną z możliwych realizacji procesu zarządzania pamięcią, jest to jednak, ze względu na możliwość włączania w jego obręb wielu miejsc pamięci o różnym charakterze, element najbardziej kompleksowy i atrakcyjny, umożliwiający zarazem wszechstronną i drobiazgową interpretację dziedzictwa. Wpisuje się zarazem w nurt biografii edukacyjnej, postrzegania i interpretowania przeszłości poprzez pryzmat konkretnych biografii wybitnych postaci ze świata nauki, sztuki i kultury, pozwalającej na krytyczne, komplementarne i komparatywne ukazanie artysty na przestrzeniach: kulturowej, społecznej, politycznej, ekonomicznej, gospodarczej i in. (Majorek, 1996, s. 179). „Biografia jest narracją obejmującą rekonstrukcję sekwencji zdarzeń z życia jednego człowieka, opisującą i wartościującą jego osobowość oraz wyjaśniającą wpływ, jaki wywarł na istotne fakty i zjawiska mu współczesne i po nim następujące” (Bruneau, 1980, s. 568; za: Majorek, 1996, s. 179).

7. Biograficzny szlak kulturowy w procesie zarządzania pamięcią

Wykorzystanie szlaku kulturowego jako łączącej miejsca pamięci trasy objętej procesem zarządzania pamięcią o artyście pozwoli na realizację szeregu celów, a zwłaszcza najważniejszego z nich – upowszechniania wiedzy o życiu i twórczości artysty poprzez interesujące materialne i niematerialne elementy dziedzictwa kulturowego. Dwutorowość tego typu przedsięwzięć gwarantuje promocję i zachowanie pamięci zarówno o artyście, jak i o obiektach szlaku. Stworzenie trasy kulturalnej umożliwi rozwój lokalny regionów nim objętych, gospodarcze, turystyczne zbliżenie ich do siebie, wprowadzenie (bądź ożywienie i przywrócenie) na mapę określonych miejsc atrakcyjnych turystycznie, wzmocnienie potencjału kulturowego regionu. Celem czysto praktycznym staje się zbadanie, oszacowanie, zabezpieczenie, konserwacja, użycie i zarządzanie szlakiem oraz opisanie i ochrona relacji bezpośrednio łączących postać artysty z naturalnym, kulturowym i historycznym usytuowaniem danego obiektu.

Biograficzny szlak kulturowy, mający na celu zachowanie i promocję narodowego dziedzictwa kulturowego poprzez ukazanie wspólnych europejskich wartości oraz wyjście naprzeciw oczekiwaniom stawianym przez edukację kulturową poprzez turystykę, nie pokrywa się z innymi kategoriami lub typami dóbr kulturalnych – zabytkami, miastami, pejzażami kulturowymi, dziedzictwem miejskim itp. – istniejącymi wewnątrz przestrzeni zakreślonej

szlakiem, lecz włącza je w spójny system, uwydatniając ich znaczenie jako całości. Ta zintegrowana, interdyscyplinarna i wspólna struktura umożliwia, za pomocą nowatorskiej perspektywy naukowej, prowadzącej wielostronną, bardziej kompletną i precyzyjniejszą wizję historii, stworzenie nowych relacji pomiędzy poszczególnymi obiektami. Takie podejście stymuluje nie tylko zrozumienie i komunikację między ludźmi, ale również wzrost współpracy w celu ochrony dziedzictwa kulturalnego. Dobrze zorganizowana i zarządzana trasa mogłaby stać się nie jedynie prostą drogą komunikacji i transportu przypadkowo zawierającą dobra kulturowe, ale szlakiem uwidoczniającym rozwój cywilizacji, sposób życia człowieka określonej epoki, przestrzeń społeczną, kulturową, polityczną i ekonomiczną, jaką swoją aktywnością obejmował. Nie jest jedynie prostą sumą wartości wszystkich obiektów, ale synergiczną całością, co w procesie zarządzania pamięcią decyduje o doniosłości szlaku. Naturalne i kulturowe uwarunkowania terytorialne szlaku dostarczają ram i nadają specyficzną atmosferę, określoną przez elementy i wartości natury zarówno materialnej, jak i niematerialnej. Szlak łączy geografię z różnymi aspektami dziedzictwa i kreuje z nich spójną całość. Stworzone w ten sposób pejzaże przyczyniają się do scharakteryzowania poszczególnych sekcji szlaku jako całości i wzbogacają ich różnorodność. Trasa, oprócz ogromnej wiedzy merytorycznej o wyżej wymienionych aspektach podanych w najbardziej atrakcyjnej formie, ponieważ głównie wizualnej, połączonej z innymi rodzajami aktywności, daje możliwość przeprowadzania badań nad konkretnymi obiektami, ich zabezpieczania i rozwoju projektów z nimi związanymi.

8. Szlak biograficzny w pamięci kulturowej

Szlak biograficzny jest sposobem nieustannego przypominania o życiu i twórczości artysty; wpisania go w obręb pamięci kulturowej i narodowej w różnych, pozornie niezwiązanych ze sobą, a w istocie połączonych niezwykle silną więzią, bo stanowiącą świadectwo rozwoju duchowego, emocjonalnego, materialnego, miejscach pamięci. Omawiany typ trasy jest jednym ze sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego, stwarzającego możliwość renowacji poszczególnych obiektów oraz stymulowania rozwoju turystyki kulturowej. Obiekty znajdujące się na szlaku kulturowym, w porównaniu z obiektami trasy turystycznej, w większym stopniu zdają się pełnić rolę informacyjną i tożsamościową, pozwalającą zapoznać się z dziedzictwem materialnym i niematerialnym danej kultury (Mikos v. Rohrscheidt, 2008, s. 12).

Biograficzny szlak kulturowy wydaje się odwoływać bezpośrednio także do innego znaczenia miejsc pamięci; znaczenia, wywodzącego się z antycznej i średniowiecznej sztuki zapamiętywania dzięki nadawaniu sensu lub wyobrażenia określonym miejscom wymaginowanej przestrzeni – *ars memoriae*. Konkretnie miejsce, nasuwając skojarzenia z treścią lub wizerunkiem, pozwalało zarazem na ich przypominanie (Szpociński, 2008, s. 13). Celowe

wykorzystanie architektonicznych miejsc pamięci związanych z wybitną postacią kultury staje się przedmiotem zarządzania pamięcią o niej. Tak rozszerzone pojęcie mnemotopu wydaje się łączyć jego podstawowe funkcje z przestrzenną lokacją, *de facto* tworząc klasyczny zarys szlaku kulturowego jako sieci obiektów połączonych wspólnym tematem, umieszczonym w określonej, znaczącej przestrzeni fizycznej i mentalnej.

Przestrzenne ulokowanie miejsca pamięci, a zwłaszcza to, gdzie jest ono percypowane (co jest szczególnie ważne w przypadku niematerialnych obiektów szlaku), bezpośrednio referuje do naturalnego odbioru wizualnego, audialnego, z wykorzystaniem smaku bądź dotyku. Trudności wydaje się nastęrczać aspekt temporalny miejsca pamięci – odwołanie do konkretnego momentu przeszłości, w którym żyła postać, o której chcemy pamiętać. Podczas codziennych czynności także napotykamy na ślady przeszłości, jednak bez celowych, przypominających zabiegów nie jest możliwy odbiór ich przesłania. Twórca pojęcia mnemotopu – Pierre Nora – zwracał uwagę na selektywność pamięci oraz sposób percepcji figur. Pamięć jest wybiórcza, co oznacza, że nie zawsze członkowie danej społeczności mają wpływ na to, co pamiętają, natomiast za pomocą miejsc pamięci można ją sterować, wpływając na to, co powinno, z punktu widzenia utrzymania więzi z przeszłością, zostać zapamiętane (Nora, 2008; za: Szpociński, 2003, s. 18). W tym celu mogą zostać wykorzystane różne właściwości miejsc pamięci, które – jeśli pojmowane nie tylko intelektualnie, ale także polisensorycznie – głębiej zapadają w pamięć. Obiekty szlaku kulturowego są odbierane najpierw zmysłami, wzrokiem, słuchem, dotykiem, smakiem, w drugiej kolejności dopiero intelektem, ważne zatem wydaje się wykorzystanie doznań zmysłowych celem zaciekawienia i zmuszenia do refleksji nad znaczeniem miejsc pamięci.

Pozostawienie obiektu szlaku kulturowego w stanie niezmienionym, jedynie zakonserwowanym i opatrzonym stosownym komentarzem, nie jest wystarczające, aby uczynić z niego aktywne miejsce pamięci; takie będzie możliwe jedynie wówczas, gdy uwzględni się współczesny punkt widzenia uczestników szlaku, ich potrzeby, przyzwyczajenia. Pamięć ewoluuje, dopasowuje się do zmiany obyczajowości, oczekiwań, możliwości technicznych, podobnie powinny funkcjonować miejsca pamięci, elastycznie i szybko reagować na wymagania odbiorców. W sytuacji, gdy miejsca pamięci nie zostały objęte świadomym procesem zarządzania, sam ich aspekt przestrzenny nie wystarcza nie tylko dla odczucia więzi z przeszłością, ale również zrozumienia i poprawnego umiejscowienia figury pamięci (a także postaci lub wydarzenia, do których referuje) w historii i kulturze danej społeczności.

9. Klasyfikacja kulturowych szlaków biograficznych

Typologia szlaków biograficznych może zostać zbudowana wedle wielu kluczy, najczęstszy z nich – tematyczny – wskazuje zarazem na ten typ tras, które cieszą się największą popularnością (co wynika zapewne ze stopnia

rozpowszechnienia wiedzy o tych twórcach wśród uczestników szlaków kulturowych), czyli literacki, obejmujący miejsca pamięci związane z poetami, powieściopisarzami, publicystami (Wyszowska, 2008, s. 26). Krajobraz kulturowy tworzący biograficzny szlak literacki oprócz miejsc związanych z życiem i twórczością literatów (mazowiecki Szlak Kochanowskiego, wielkopolski Adama Mickiewicza, łódzki Władysława Reymonta, międzynarodowa trasa Śladami Aleksandra Fredry) dotyczy także obiektów odwołujących się do fikcyjnych miejsc związanych z akcją (miejscem i postaciami) utworów literackich (Szlak Don Kichota w ramach Szlaków Kulturowych Rady Europy, podkarpacki Szlak Dobrego Wojaka Szwejka). Izabela Wyszowska, referując Karolinę Buczkowską, wskazuje cechy charakterystyczne szlaków dotyczących postaci związanych z literaturą (Buczkowska, 2008, s. 58; za: Wyszowska, 2008, s. 26), wydaje się jednak słuszne zastosowanie takich wyróżników do wszystkich osób świata artystycznego: malarzy (Szlak Sakralnej Sztuki Barokowej im. Michaela Willmanna), aktorów (Szlak Wojciecha Bogusławskiego), rzeźbiarzy, muzyków (Szlak Mozarta w ramach Europejskich Szlaków Kultury; krajowy szlak Fryderyka Szopena), tym bardziej, że obejmują te same miejsca pamięci zarówno rzeczywiste, materialne, muzea biograficzne czy tematyczne (literackie, teatralne, karykatury, grafiki, pinakoteki), jak i niematerialne – konkursy, wręczenie nagród imienia artysty, a także symboliczne, wyobrażone miejsca pamięci – postaci literackich, bohaterów scenicznych, pejzaży malarskich (Buczkowska, 2009, s. 5).

Wśród kategorii tematycznych dokonanych przez Radę Europy, wśród Europejskich Dróg Kulturowych znajdują się m.in. te, wliczane do grupy obejmującej szlaki dedykowane postaciom mającym szczególnie wpływ na kształtowanie cywilizacji europejskiej, podtrzymywanie tożsamości oraz rozwój materialny i duchowy. Wiedza, którą można pozyskać, stając się uczestnikiem trasy, umożliwia pełniejsze zrozumienie oraz szerszą, bo włączającą wiele kontekstów, interpretację zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym sytuacji społeczeństwa (Orzechowska-Kowalska, 2009, s. 9).

10. Zakończenie

Miejsca pamięci nie stanowią jedynych komponentów szlaku kulturowego. Laszlo Puczko i Tamara Ratz do figur zaliczają obiekty i miejsca oryginalne, pierwotne, niestworzone z myślą o celach turystycznych (domy urodzenia, miejsca pochówku), oraz inicjatywy wtórne, służące uatrakcyjnieniu zwiedzanych miejsc (muzea, koncerty, spotkania), zarazem jednak zwracają uwagę na inne, niezbędne do istnienia i funkcjonowania szlaku elementy: zaplecze noclegowe, gastronomiczne, komunikacyjne i in., oraz podmioty obsługujące trasę (Puczko i Ratz, 2007; za: Mikos von Rohrscheidt, 2008, s. 26). Oprócz samej promocji postaci poprzez miejsca pamięci z nią związane, biograficzny szlak kulturowy budując markę lokalną, wspomaga przedsiębiorczość włączaną w funkcjonowanie szlaku – lokale gastronomiczne, hotele, pamiętki.

Częstym zjawiskiem jest wykorzystywanie szlaków śladami znanych osób (William Szekspira, Fiodora Dostojewskiego, Franza Kafki) do promocji miasta i regionu (Wyszowska, 2008, s. 26). To, w jaki sposób i czy w ogóle miejsca pamięci będą rozpoznawane i percypowane, jest przede wszystkim uzależnione od ich twórców – instytucji rządowych, organizacji trzeciego sektora, podmiotów niezinstytucjonalizowanych (Ziółkowski, 2003, s. 5), autorytetów i grup zorganizowanych (Szpociński, 2008, s. 12) oraz sposobu włączania się w proces wspierania przedsiębiorczości lokalnej, współpracy z instytucjami i organizacjami.

Wprowadzenie biograficznego szlaku w proces zarządzania pamięcią o artyście umożliwia, oprócz kształtowania w sposób bezsprzeczny kreowania wizerunku postaci i jej promocję, także kulturową, edukacyjną i turystyczną aktywizację terenów, na których znajdują się obiekty trasy, nawiązanie współpracy pomiędzy instytucjami i osobami, w gestii których leży opieka nad nimi. Szlak kulturowy staje się zatem nie tylko polem dla refleksji nad miejscem artysty w dziejach kultury i wagą pamięci o nim, ale również sposobem na promocję niedostatecznie znanych i zauważanych miejsc atrakcyjnych kulturowo i turystycznie, pozwalających na zachowanie dziedzictwa i sposób interpretacji pamięci oraz historii oraz zachęcających do realnego zapoznania się z prezentowanymi miejscami.

Bibliografia

- Assmann, A. (2009). *Przestrzenie pamięci*. W: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa*. Kraków: Universitas.
- Assmann, J. (2009). *Kultura pamięci*. W: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Kraków: Universitas.
- Banaszkiewicz, M. (2011). *Kulturowe krajobrazy pamięci*. W: P. Plichta (red.), *Przeszłość we współczesnej narracji kulturowej. Studia i szkice kulturoznawcze* (t. 2). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Buczkowska, K. (2008). *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*. Poznań: Wydawnictwo AWF.
- Buczkowska, K. (2009). *Literatura podróżnicza faktu niedocenianą niszą turystyki literackiej*. *Turystyka kulturowa*, (1).
- Gawęł, Ł. (2011). *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kędziora, A. (2012). *Memory Management on the artist. Reflection on the problem/ Das Management des Gedenkens an einen Künstler. Überlegungen zum Problem/ Zarządzanie pamięcią. Refleksje o problemie*. *Culture Management–Kulturmanagement–Zarządzanie kulturą*, 5.
- Majorek, Cz. (1996). *Biografia edukacyjna*. W: K. Puchowski i J. Żerko (red.), *Szlakami przeszłości i czasów współczesnych*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2008). *Kulturowe szlaki turystyczne – próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*. *Turystyka kulturowa*, (2).
- Nora, P. (2009). *Miedzy pamięcią i historią: Les Linux de Mémoire. Tytuł roboczy: Archiwum*, (2).
- Orzechowska-Kowalska, K. (2009). *Europejskie Szlaki Kulturowe Rady Europy*. *Turystyka kulturowa*, (12).

- Pazderski, F. (b.d.). Czemu przeszłość się pamięta – wokół dyskursu na temat kształtowania się pamięci zbiorowej. *DRUMLA-Nasza Czytelnia*, tekst nr 2. Pozyskano z: <http://pl.scribd.com/doc/40508662/Czemu-Przeszlosc-Sie-Pamieta-F-pazderski>.
- Saryusz-Wolska, M. (2006). Od miasta do muzeum sztuki. Konceptualizacja przestrzeni pamięci w ujęciu Aleidy Assmann. W: M. Popczyk (red.), *Muzeum sztuki od Luwru do Bilbao*. Katowice: Muzeum Śląskie.
- Schulze, H. i François, E. (b.d.). *Polsko – niemieckie miejsca pamięci. Expose projektu*. Pozyskano z: http://www.cbh.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article-&id=46&catid=21.
- Szpociński, A. (2008). Miejsca pamięci (lieux de memoire). *Teksty Drugie*, (4).
- Sztumski, W. (2000). Aktualizacja pamięci. W: Z. Stachowski (red.), *Pamięć dla przyszłości*. Tyczyn: Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie.
- Wyszowska, I. (2008). Turystyka biograficzna – istota, znaczenie, perspektywy. *Turystyka kulturowa*, (1).
- Zmyślony, P. (2001). Literatura jako podstawa tworzenia produktu turystycznego. *Problemy turystyki*, (1).